

Морозова О. С.,
к.і.н., доцент, Інститут української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України,
м. Київ, Україна

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена одній з найтрагічніших сторінок українсько-польської минушини – Волинській трагедії, обопільним етнічним чисткам українського і польського населення, здійсненим Українською Повстанською Армією та польською Армією Крайовою за участю польських батальйонів шуцманшафту та радянських партизанів у 1943 році під час Другої світової війни на Волині. Представлено погляди українських та польських істориків на проблему.

Ключові слова: Волинська трагедія, польсько-українські відносини, польська, українська історіографія.

О. С. Морозова,
Институт украинской археологии и источниковедения имени М. С. Грушевского НАН
Украины, г. Киев, Украина

ВОЛЫНСКАЯ ТРАГЕДИЯ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ И ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Статья посвящена одной из самых трагичных страниц украинско-польского прошлого – Волынской трагедии, совместным этническим чисткам украинского и польского населения, совершённым Украинской Повстанческой Армией и Армией Крайовой при участии польских батальонов шуцманшафта и советских партизан в 1943 году во время Второй мировой войны на Волыни. Представлены взгляды украинских и польских историков на проблему.

Ключевые слова: Волынская трагедия, польско-украинские отношения, польская, украинская историография.

Olha Morozova,
MSGrushevsky Institute of Ukrainian archaeology and source study
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

WOLYN TRAGEDY IN MODERN UKRAINIAN AND POLISH HISTORIOGRAPHY

The article is devoted to one of the most tragic pages of Ukrainian-Polish past – to the Wolyn tragedy, to the mutual ethnic cleanings of the Ukrainian and Polish population, that were done by the Ukrainian Insurgent Army and Polish Regional Army with participation of the Polish battalions of shucmanshaftu and soviet partisans in 1943 years in the Second World War-time on the Volyn region.

The author presents the looks of the Ukrainian and Polish historians to the problem. Research of Polish-Ukraine opposition in the period of the Second World War is stimulated by the seventyth anniversary of events on Volyn.

Till this time large part of the Polish historians, when it was speaking about the Ukrainian-Polish relations of the times of the World War II, represented appearance of Ukrainians as the appearance of S. Bandera, that did a carnage on the Volyn region, when the Ukrainian nationalists of OUN and UPA cut out the local Polish population there. After this Galychina was the place, that with the Volyn has been «cleaned» for the future independent Ukrainian state. In the same time Ukrainians had formulated the opposite vision of the Volyn tragedy, were it was the answer for the criminal acts of the Polish Regional Army. By the way, both sides can propose one another many facts.

Lately by the researches were collected many materials on this subject, in particular flashbacks of the eyewitnesses, there took place many meetings and seminars, conferences with participation of the Polish

and Ukrainian scientists. The goal is to make the unique conception to light up the Ukrainian-Polish relations of the middle of the XX century.

Well-known Ukrainian historians, that are researching the Volyn tragedy are M. Kucherepa, L. Zashkilniak, M. Krykun, I. Illushin, V. Sergiychuk, I. Myshchak and others. Polish historians which are interested in becoming of the truthful historical pas of Ukrainian-Polish relations is G. Motyka, T. Olshanskiy, R. Wnuk, R. Tozheckiy and others.

The looks of the modern Ukrainian and Polish scientists to the question of Ukrainian-Polish relations of the period of the World War II contain as general moments so different points of view. Today there are few scientific directions among the Ukrainian and Polish scientists, which give different points of view on the Ukrainian-Polish relations of the middle of the XXth century. However mainly the big part of the Polish scientists sees the reason of the conflict in activity of OUN-UPA.

The Ukrainian historians mark the discriminatory policy of Polish power in relation to Ukrainians, examine the period of Ukrainian-Polish opposition in the general context of Ukrainian-Polish relations. The general understanding of the tragedy, which connected stakes of the both states, making of strong just subsoil for the feature development of Ukrainian-Polish relations must become the main result of activity of the Ukrainian and Polish scientists on this stage.

Key words: Volyn tragedy, Polish-Ukraine relations, Polish, Ukrainian historiography.

Українці та поляки – два народи, доля яких тісно переплелася впродовж багатьох віків. Становлення добросусідських українсько-польських відносин відбувається в умовах достатньо болісного процесу переосмислення питань спільної історії з боку обох держав. Історична спадщина України і Польщі містить як моменти тісної взаємодії, так і часи жорсткого протистояння.

Основними дискусійними питаннями українсько-польського діалогу є стосунки між Давньоруською державою і Польщею, Люблінська унія, українські землі у складі Речі Посполитої, національно-визвольна війна українського народу XVII ст., аграрне питання у Правобережній Україні кінця XIX – початку XX ст. тощо. Саме XX століття виявилось особливо насиченим у плані подій: польсько-українське військове протистояння 1918-1919 рр., протистояння 1921-1939 рр. у Західній Україні, репресії щодо поляків на українських землях у 30-50-х рр., протистояння ОУН-УПА і АК часів Другої світової війни, переселенські процеси 1944-1946 рр. й операція «Вісла» 1947 р. та інші.

Процеси демократизації, що стрімко розвиваються в Республіці Польща починаючи з 1989 р. та проголошення у 1991 р. Україною державної незалежності сприяють налагодженню дружніх відносин між народами двох сусідніх країн. Окрім політиків важлива місія у розвитку українсько-польського діалогу належить історикам. Сьогодні не тільки українські і польські вчені приділяють увагу проблемним питанням спільної минувшини.

Жваву участь у дискусії беруть і науковці західної української діаспори, історики-україністи і полоністи США (Тімоті Снайдер, Паул Бест), Канади (Павло-Роберт Магочій) й інших країн.

Одним із найбільш контроверсійних питань нашої спільної минувшини є Волинська трагедія (пол. Rzeź wołyńska, «Волинська різанина») – обопільні етнічні чистки українського і польського населення, здійснені Українською Повстанською Армією та польською Армією Крайовою за участю польських батальйонів шуцманшафту та радянських партизанів у 1943 році під час Другої світової війни на Волині. Дослідження польсько-українського протистояння періоду Другої світової війни стимулює й 70 річниця подій на Волині.

За підрахунками польської сторони, під час цієї трагедії з польського боку загинуло щонайменше 35 тисяч осіб, з українського боку на Волині загинуло до кількох тисяч осіб. Деякі польські історики називають в два-три рази більше число загиблих поляків. Кількість загиблих українців на всіх територіях українсько-польського конфлікту, включаючи Волинь, сягає 21-24 тис. осіб. Проведені в Україні дослідження показали, що лише на території одного Володимир-Волинського району поляками було вбито майже 1 500 цивільних українців. На території Рівненської області виявлено понад 10 тисяч жертв від рук польських комуністичних, шовіністичних, колаборантських формувань та польської самооборони, а кількість

встановлених злочинів, скоєних поляками, вже перевищила 1 500 [1]. Криваве протистояння 1943-1947 рр. між поляками і українцями, що відбувалися на теренах ПНР і УРСР у польській публіцистиці отримало назву «польсько-української війни» [2, s. 3].

До недавнього часу певна кількість польських істориків, коли йшлося про українсько-польські відносини часів Другої світової війни, змальовувала образ українця-бульбівця, українця-бандерівця, який чинив різню на Волині, коли українські націоналісти ОУН і УПА вирізали місцеве польське населення на Волині, згодом – в Галичині задля «очищення» цих територій й розбудови майбутньої незалежної української держави. У свою чергу українці сформулювали своє – протилежне бачення Волинської трагедії, як акції відповіді на свавілля АК. При чому обидві сторони можуть протиставити одна одній конкретні факти.

На переконання Т. А. Ольшанського джерелом цих стереотипів є ідеалізація власного народу і його позиції стосовно німецьких окупантів. *«Період окупації представлений як час «святого єднання народу» і спільної боротьби із загарбником, з якої випадали лиш окремі зрадники. Той стереотип, підтримуваний пропагандистською літературою всіх політичних орієнтацій, навіть не допускав думки про те, що під час окупації існувало нормальне життя, проявом якого було між іншим те, що бандити грабували, а вбивці – вбивали, не допускається теж до свідомості загалу розміри співпраці з окупантами ані розмірів морального спустошення, яке несла з собою війна. Той ключовий стереотип відіграв важливу роль у приховуванні основних підвалів останнього польсько-українського конфлікту»* [2, s. 4].

Останнім часом науковцями була зібрана велика кількість матеріалів з даної тематики, зокрема спогади очевидців. відбулося багато зустрічей, семінарів, конференцій за участю польських і українських вчених з метою вироблення єдиної концепції щодо висвітлення українсько-польських відносин середини ХХ століття. На початку ХХІ ст. вийшла певна кількість наукових праць щодо даної проблеми [3].

Детальну характеристику праць польських і українських вчених з Волинської

трагедії надав Іван Мищак у своїй праці «Українська і польська історіографія про Волинську трагедію 1943 р.». Автор представив різні позиції й погляди на проблему серед українських і польських істориків, довівши, що сьогодні не можна розглядати питання Волині у польському й українському вимірі, адже як серед польських вчених, так і серед українських існує різний підхід у баченні подій 1943 року [4].

Відомим українським дослідником, що займається проблемою трагічних подій на Волині є Микола Михайлович Кучерепа, професор Волинського національного університету ім. Лесі Українки, член робочої групи експертів для проведення додаткових наукових досліджень трагічних подій на Волині у 1943-1944 рр. при Раді національної безпеки і оборони України, відповідальний редактор наукового збірника «Україна-Польща: важкі питання» [5]. У своїй статті «До генези конфлікту: українсько-польські відносини на Волині напередодні Другої світової війни» М. Кучерепа звертає увагу на причини Волинського конфлікту між українцями і поляками напередодні Другої світової війни, а саме на релігійний чинник. Автор зазначає, що панівною ідеологією на Волині в міжвоєнний період виступала християнська мораль, звісно, що наступ на неї викликав зворотні дії населення [6]. У свою чергу Б. Гудь зазначає, що поширенню антипольських настроїв українського населення у довоєнний період сприяли репресії проти православної церкви на Волині 1937-1939 рр. [7].

Одним з найбільших фахівців з питань українсько-польського протистояння часів Другої світової війни є доктор історичних наук, професор Ігор Іллюшин, що також входить до робочої групи експертів з проведення додаткових наукових досліджень трагічних подій на Волині у 1943-1944 роках. Вважаючи антипольську акцію «цілком вмотивованою», науковець вказував на те, що «однією з головних причин українсько-польського міжнаціонального конфлікту часів війни стала та обставина, що поляки ні на мить не сумнівалися: ця територія – польська. Вони високо цінували власний, справді значний економічний і культурний внесок у розвиток західноукраїнського регіону, та

помилково вважали, що цього внеску не заперечуватиме жодна з країн» [8].

Львівські дослідники Л. Зашкільняк та М. Крикун також підтримують думку про законне право українців на самовизначення і пов'язують Волинську трагедію з загостренням взаємних претензій української і польської сторони на фоні посилення німецького терору і репресій на українських землях. Автори зазначають, що *«українська сторона ... вважала зрадою упустити новий історичний шанс відновлення Української державності, а відбудову Польщі в кордонах 1939 р. трактувала як «нову польську окупацію»*. Українські націоналісти вважали землі Волині та Східної Галичини своєрідним «П'ємонтом», з якого почнеться створення незалежної України. Отже, проблема вилілась у *«кривавий міжетнічний конфлікт, який розпочався навесні 1943 р. на Волині на ґрунті взаємних звинувачень у ворожості та пособництві окупантам. Не вбачаючи у поляках союзників, а лише ворогів, ОУН-Б восени 1943 р. вирішила з допомогою УПА «очистити» терен майбутньої Української держави від поляків і під загрозою фізичної розправи витіснити їх за Буг і Сян. В обстановці взаємного поборювання такі заклики стали запальною речовиною, що спричинила взаємне винищення цивільних мешканців, часто на побутовому ґрунті, жертвами якого на Волині та у Східній Галичині стали близько 75 тис. поляків і 35 тис. українців»* [9, с. 527].

В. Сергійчук, підкреслюючи автохтонність українців на Волині, теж вважає антипольську акцію цілком вмотивованою [10, с. 71]. Однією з причин українсько-польського протистояння вважає провокації поляків щодо українців перед німцями, а саме антинімецькі дії поляків під виглядом українських націоналістів, антиукраїнську політику поляків щодо українців після проголошення ними відновлення української держави у 1941 році. У своїх роботах автор представив багато фактів про жахливі втрати українців поляками на Холмщині, що за його даними відбулися у 1942 році, напередодні Волинської трагедії, хоча деякі польські вчені вказують, що події на Холмщині сталися після Волині у 1943 році [11; 12].

Загалом українські історики доводять, що дискримінаційна політика уряду II Речі

Посполитої щодо українського населення у 20-30-х роках XX століття стала чи не головним чинником, який згодом вилився у криваву трагедію.

Праці ж польських істориків в основному поділяються на категорію робіт усталеного погляду на український націоналістичний рух, у яких українсько-польські відносини періоду середини XX століття зводяться до відносин ОУН-УПА з Армією Крайовою і характеризуються зlodіяннями українських націоналістичних організацій у напрямі «геноциду» польського населення східних «кресів» (Г. Мазур, В. Філяр, В. і Є. Семашко, Е. Прус, А. Корман, В. Поліщук, Ж. і В. Станські та інші) і роботи більш об'єктивного погляду на проблему, заснованих на документальних джерелах (роботи Г. Мотики, Т. Ольшанського, Р. Внука, Р. Тожецького та інших), де діяльність ОУН-УПА пов'язана з бажанням звільнити українські етнічні землі від поляків.

Ненаукові праці Е. Пруса, А. Кормана, В. Поліщука (вчений українського походження) написані в основному на спогадах очевидців подій, які автори використовують для доказів злочинної діяльності українців.

Колишній діяч Армії Крайової професор В. Філяр зазначає, що Волинська трагедія була результатом антипольської агітації ОУН ще до війни, а антипольську акцію українців 1943 р. пов'язує з прямим наказом Д. Клячківського про знищення польського населення. На думку І. Мищака такими *«заявами про геноцид польського населення» на Волині та діяльність УПА на Закерзонні польські дослідники намагаються приглушити резонанс, який набув розголосу у зв'язку з незаконними діями польської влади під час проведення акції «Вісла»* [4].

В. Філяр вказує і на роль німецького чинника, що сприяв розгортанню українсько-польського конфлікту: *«Україна стала тереном грабіжницької економічної експлуатації для потреб воєнної економіки та джерелом дешевої робочої сили для промисловості та сільського господарства Третього Рейху. В умовах окупаційної системи тиск і терор стосувався не лише поляків, але й українців. Єдине, що німецький окупант залишив в українських руках, це достатньо широкий простір для боротьби з*

поляками. У своїй міжнаціональній політиці на Волині німці використовували постійно зростаюче протистояння між поляками й українцями. З цією метою розпалювали ворожнечу й антагонізми, щоб згодом, застосовуючи принцип *divide et impera*, викликати конфлікти між поляками і українцями, і таким чином, нейтралізувати визвольну боротьбу обох народів. Фашистські окупанти вважали українців особливо придатними для того, щоб вони стали противагою для поляків» [13]. Цю тезу підтверджує і український вчений Юрій Сорока [14].

Автори, що представляють більш об'єктивний погляд на проблему, в основному визначають причиною конфлікту між українцями і поляками у середині ХХ століття дискримінаційну політику щодо українців II Речі Посполитої, зокрема її соціальну складову, боротьбу українських селян з польськими колоністами за землю. Таку позицію підтримують відомі польські історики Т. Ольшанський, Г. Мотика тощо [15].

Р. Тожецький визначав причиною українсько-польського конфлікту спільну тверду позицію обох сторін у відстоюванні своїх національних прав, акцентував увагу на бажанні української сторони звільнити від поляків українські етнічні землі. У той же час автор звинувачує УПА у небажанні припинити конфлікт [16]. У роботі Г. Мотики та Р. Внука автори також наполягали на справедливості дій української сторони у напрямку звільнення власних територій від польського елемента [17].

Окрему категорію становлять праці польських вчених – вихідців з України (Є. Місила, Р. Дрозда, М. Сивіцького), що написані в основному на документальному матеріалі, спогадах учасників конфлікту, представляють дії українських націоналістів як «самозахист», реакцію на дискримінаційну політику польського уряду щодо українців.

Отже, поляки, які у своїй більшості є представниками репатріантів із Західної України, називають Волинську трагедію геноцидом проти населення Польщі, усю вину за тогочасні події покладають на українців. Представники ж української сторони вважають Волинську різанину відплатою за антиукраїнську політику польського уряду протягом століть. Хоча є сьогодні і представ-

ники обох сторін, які закликають до визнання подій на Волині як спільної трагедії й покладають вину за заподіяне на обидві сторони.

Однією з дискусійних проблем, які розглядаються в контексті Волинської трагедії, є спроби українського й польського підпілля порозумітися між собою та можливість припинення конфлікту в той час, коли він ще не набув масового характеру. Однак значна частина українських та польських вчених вважає, що це було не можливим. Переважна частина українських дослідників відзначає небажання польської сторони навіть чути про входження «східних кресів» до майбутньої Української держави, а польські історики, у свою чергу, відстоюють думку, що порозуміння між польським та українським підпіллям було неможливим тому, що саме ОУН поширювала антипольські настрої в українському суспільстві [4].

Сьогодні проблему Волині намагаються вирішити не тільки вчені-історики. Урядовці України й Польщі сприяють порозумінню українців і поляків щодо гострих моментів їх минулого, налагодженню дружніх відносин між державами. Виявом українсько-польського примирення є відкриття 11 липня 2003 року пам'ятника у с. Павлівка на Волині за участю президентів Леоніда Кучми та Александра Квасневського.

Крім того, на відзначення 70-х роковин подій на Волині 27 лютого 2013 року у Варшаві відбулося засідання Польсько-українського форуму партнерства, де взяли участь 30 представників українських та польських наукових і творчих середовищ, політики та експерти з українсько-польських питань. Представники польської і української сторони, зокрема співголови форуму Павел Залевський та Анатолій Кінах вшанували пам'ять загиблих на Волині. Депутат Європарламенту Павел Залевський підкреслив: «Ми маємо право на правду, з нього випливає право на пам'ять та вшанування тих жертв вбивства, які все ще вимагають вшанування. Ми також сказали, що дуже вагомим для нас є поєднання, що воно має суспільний характер. Ми вважаємо, що питання дискусії на тему цих складних справ у польсько-українській історії має бути відокремлене від політики» [18].

Таким чином, погляди сучасних українських і польських вчених на питання українсько-польських відносин періоду Другої світової війни містять як спільні моменти, так і відмінні точки зору. Сьогодні існує кілька наукових напрямів як серед українських, так і серед польських вчених, які подають різні погляди на українсько-польські відносини середини ХХ століття. Однак в основному переважна частина польських вчених вбачає причину в конфлікті діяльність ОУН-УПА. Українські ж історики наголошують на дискримінаційній політиці польської влади щодо українців, розглядають період українсько-польського протистояння у загальному контексті українсько-польських відносин. Головним результатом діяльності українсь-

ких й польських вчених на цьому етапі повинно стати не лише спільне розуміння трагедії, що поєднала долі обох держав, а й вироблення міцного справедливого підґрунтя для подальшого розвитку відносин України і Польщі.

На кінець, вважаємо за доречне завершити словами професора Леоніда Зашкільняка: *«...зближення українців і поляків сьогодні і в майбутньому не означатиме, що вони будуть однаково дивитися на минуле і вшановувати одних героїв. Просто для розумної людини по обидва боки кордону колись доведеться усвідомити просту істину – ми не чужі, ми різні і з цією «різністю» можна цілком пристойно жити»* [19].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 17.03.2013)
2. Olszański T. A. Konflikt polsko-ukrainski 1943-1947. – Warszawa : Wyd-wo literackie, 1991. – S 3.
3. Лисенко О. Є., Марушенко О. В. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Бібліографічний покажчик. – Київ-Івано-Франківськ, 2003. – 124 с.; Сорока Ю. Польсько-українське протистояння на Волині 1943 року // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 301-305; Україна-Польща: важкі питання. Т. 9. Матеріали ІХ і Х міжнародних наукових семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6-10 листопада 2001 р. / Наук. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВМА «Терен», 2004. – С. 449-450; Гошовська В. А., Сьомін С. В., Смолянук В. Ф. Трагедія Волині: погляд через 60 років / За ред. С. К. Марчука. – К., 2003. – 164 с.
4. Мишак І. Українська і польська історіографія про Волинську трагедію 1943 р. // http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/idvu/2008_18/27.pdf (дата звернення 26.03.2013)
5. Кучерепа М. М. Волинське українське об'єднання (1931-1939 рр.). – Луцьк, 2001 (у співавторстві); Волинь у Другій світовій війні: зб. наук. і публіцист. ст., присвяч. 60-річчю визволення Волин. обл. від фашист. загарбників / гол. ред. і упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2004; Кучерепа М. М. Волинь 1939-1941 рр.: навч. посіб. – Луцьк, 2005 (у співавторстві); Волинь пам'ятає. Відлуння на Волині Голодомору 1932-1933 років у радянській Україні / автори-упоряд. М. М. Кучерепа, В. В. Ткачук; за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2008.
6. Кучерепа М. До генези конфлікту: українсько-польські відносини на Волині напередодні Другої світової війни // Волинь і Холмщина 1938-1947рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / голова ред. колегії Я. Ісаєвич. – Львів, 2003. – Вип. 10. – С. 62.
7. Гудь Б. Політика «ревіндикації» на Холмщині і Волині 1937-1938 рр. та її наслідки для українсько-польських стосунків // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – № 21. – С. 263.
8. Ільюшин І. Волинська трагедія 1943-1944 рр.: пошук між «двома правдами» // Українська правда. – 2011. – 13.07. // <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/07/13/45611/> (дата звернення – 26.03.2013)
9. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
10. Сергійчук В. І. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Центр українознавства. – К. : Українська видавнича спілка, 2003. – С. 71.
11. Сергійчук В. І. Поляки на Волині уроки Другої світової війни: Документи з українських архівів і польські публікації. – К. : Українська видавнича спілка, 2003. – 576 с.
12. Сергійчук В. І. До питання про причини українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) / Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 27-34.

13. Філяр В. Розвиток українського самостійницького руху на Волині у 1939-1944 рр. Виникнення УПА // <http://www.ukrhistory.narod.ru/filar-1.htm> (дата звернення 26.03.2013)
14. Сорока Ю. Польсько-українське протистояння на Волині у 1943 р. // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 301-305.
15. Zeszyty Historyczne. – 1989. – Z. 90. – S. 159-199.; Гжегож М. Антипольська акція ОУН-УПА // Ї. – 2003. – Число 28. – С. 36.
16. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – 349 s.
17. Мотыка Г., Внук Р. Паны і ресуны. Współpraca АК-WiN I UPA w latach 1945-1947. – Warszawa, 1997; Див.: Мотыка Г. Так було в Бieszczадach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948. – Warszawa : Wolumen, 1999. – 552 s.
18. <http://www.polradio.pl/5/123/Artykul/128555> (дата звернення 26.03.2013).
19. Зашкільняк Л. Інтерв'ю // <http://historians.in.ua/index.php/intervyu/34-leonid-zashkilnyak-na-zhal-istoriya-mozhe-navchiti-bud-chogo-i-vibrati-z-neji-te-shcho-disno-korisne-sogodni-e-neprostoju-spravoyu>

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Морозова О. С., 2013

Дата надходження статті до редколегії 29.03.2013